

O smyslu a odpovědnosti v literárním vzdělávání

Miroslav Kalousek

PF UJEP v Ústí nad Labem a SOŠ Schola Humanitas v Litvínově,
miroslav.kalousek17@email.cz

Jajtner, T., (2025). *Cesty k literatuře s podtitulem Podněty pro literární vzdělávání*. Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Tomáš Jajtner ve své publikaci *Cesty k literatuře. Podněty pro literární vzdělávání* (2025) předkládá soubor třinácti esejisticky laděných, avšak tematicky systematicky uspořádaných kapitol, které reflektují výuku literatury na středních školách. Struktura knihy je zřetelná již z obsahu: od úvodní kapitoly *Robotný úřad učitelský aneb literatura mezi informací a vzděláváním* přes eticko-filozofické a psychologické aspekty výuky až po závěrečnou kapitolu o tom, zda je radostí učit literaturu. Publikace je tedy koncipována jako tematicky propojený celek, který usiluje o postižení literárního vzdělávání v jeho antropologickém, hodnotovém i institucionálním rozměru.

Autorovo odborné zázemí anglisty lze číst jako jeden z možných klíčů k porozumění celé publikaci. Angličtina je totiž na českých středních školách předmětem, v němž literatura velmi často ustupuje praktickému jazykovému drilu, přípravě na certifikáty a funkční komunikaci. Literární text zde bývá redukován na didaktickou pomůcku – na cvičný materiál pro slovní zásobu či porozumění běžné komunikace, nikoli na autonomní estetickou zkušenost. Právě z této pozice přichází Jajtnerovo svědectví s mimořádnou naléhavostí: ukazuje, co se stane s literaturou, když ji vzdělávací systém začne chápat výhradně instrumentálně.

Právě jedna z ústředních tezí knihy se týká napětí mezi předáváním informací a skutečným vzděláváním. Jajtner upozorňuje na proměnu kulturní situace, v níž „digitální

a postmoderní věk tuto realitu posunul do zcela jiné dimenze, v níž jsou informace, texty a knihy dostupné sice prakticky okamžitě a téměř komukoli, jejich autoritativní nosiče a nositele lze ovšem obtížně rozlišit od druhořadých „informací“ a „dezinformací“ (s. 13).

Výuka literatury se tak ocitá v prostředí, kde kvantita informací neznamená kvalitu porozumění. Jajtner výslovně odmítá nostalgii po „zlatém věku“ vzdělanosti a konstatuje, že „ani v případě výuky literatury žádný ‚zlatý věk‘ obecné vzdělanosti (či mravnosti) nebyl.“ Tím se vymezuje jak vůči nekritickému tradicionalismu, tak vůči jednoduchým kulturním diagnózám o úpadku. Klíčová otázka podle něj nezní pouze *jak* literaturu učit, ale především *proč*: „Ptáme-li se na to, jak se tento transfer uskutečňuje, pak se v případě literatury ptáme nejen na jak, ale především na proč“ (s. 15). Právě toto „proč“ je osou celé knihy.

Druhou zásadní argumentační linii představuje důraz na osobní odpovědnost učitele. Jajtner píše: „Skutečně odpovědná didaktika začíná u osobnosti učitele, u jeho schopnosti odpovědět si na podstatné otázky týkající se smyslu jeho předmětu... Nemůže být tedy kopií, případně prefabrikátem odosobněného systému.“ Didaktika zde není chápána jako technický aparát, ale jako etická pozice. Učitel „svým vlastním myšlenkovým vkladem ručí za svou výuku“ (s. 21). Tento akcent na osobnostní rozměr vzdělávání je jedním z nevyraznějších rysů knihy a zároveň bodem, kde se autor nejzřetelněji distancuje od redukce výuky na metodické postupy či administrativní standardy.

Z existenciální perspektivy, kterou Jajtner opírá mimo jiné o Frankla, čteme: „Člověk je více než vůlí ke slasti či k moci, je především vůlí ke smyslu.“ A dále: „Otázky, které nám život klade, může zodpovědět pouze tím, že přebíráme za svůj život odpovědnost“ (s. 97). Literární vzdělávání je tak zasazeno do širší antropologické koncepce, kde smysl a odpovědnost tvoří základ lidské existence.

Zvláštní pozornost věnuje Jajtner otázce literárního kánonu. Nezastírá, že pojem kánonu je problematický. Cituje německého literárního kritika Marcela Reich-Ranickiho, který kánon hájí s nebyvalou razancí: „Rezignace na kánon v civilizované společnosti by byla ve svých důsledcích osudná, ba nemyslitelná. Šlo by o návrat k arbitrárnosti, chaosu a nejistotě. Byl by to návrat k barbarství“ (s. 138). Tato formulace je silná a normativní. Jajtner ale upozorňuje, že kánon není statický: „Kánon se tak podobá spíše systému soustředných kruhů s pevným jádrem a méně stabilními okraji“ (s. 141). Tím připouští historickou proměnlivost i možnost redefinice, aniž by rezignoval na samotnou ideu hodnotového jádra.

Právě zde se však nabízí kritická otázka: není-li kánon definitivní a je-li historicky proměnlivý, na základě jakých kritérií má být ono „pevné jádro“ určováno? Autor sice varuje před „apriorně-moralistickým přístupem“ i před „apriorním podezřením z ideologické manipulace“ (s. 142), ale konkrétní mechanismy legitimizace kánonu zůstávají spíše naznačeny než systematicky rozpracovány. V tomto ohledu by bylo možné očekávat hlubší reflexi opřenou o data ze školních kánonů (seznamů) vybraných českých středních škol.

Knihy vyniká širší záběr, neboť propojuje literární teorii, pedagogiku, filozofii i psychologii, jak dokládá i rozsáhlý seznam literatury (např. odkazy na Kanta, Patočku, Mu-kařovského či současné didaktické práce). Její největší přínos spočívá v tom, že vrací do diskuse otázku smyslu literárního vzdělávání a odmítá redukci výuky na výkonové parametry. Zároveň je třeba přiznat, že text má výrazně normativní charakter. Argumentace je přesvědčivá tam, kde pracuje s antropologickými a hodnotovými kategoriemi, méně však tam, kde by bylo možné očekávat empirické opory (např. analýzu konkrétních kurikulárních dokumentů či výzkumných dat o čtenářství současných středoškoláků). Publikace obsahuje eseje v pravém slova smyslu, protože její síla spočívá v ideové soudržnosti, nikoli v empirické verifikaci.

Publikace tak vstupuje do debaty o podobě současného vzdělávání jako hlas, který se nespokojuje s organizačními reformami, nýbrž klade základní otázku po smyslu. A právě tím – bez ohledu na možné polemiky – představuje relevantní a inspirativní příspěvek k diskusi o budoucnosti literárního vzdělávání. *Cesty k literatuře* nejsou metodickou příručkou ani čtením pro rychlou spotřebu. Publikace klade na čtenáře nemalé nároky a předpokládá ochotu k samostatné reflexi. Pokud by k tomu nestačily eseje samotné, po každé z nich je sekce otázek k zamyšlení.